

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิถีชีวิตชาวพุทธในสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้:กรณีศึกษาชาวพุทธในอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี” นี้ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ดังนี้

6.1.1 ประวัติความเป็นมาและสภาพวิถีชีวิตของชาวพุทธในสถานการณ์ความไม่สงบในอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีความเจริญรุ่งเรืองถึงระดับที่เรียกขานกันว่าเป็นอาณาจักรมาตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยซึ่งถือเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของอาณาจักรไทย ต่อมาอำนาจของเมืองหลวงคือ สุโขทัย ได้แผ่ขยายลงมาทางใต้ต่อเนื่องมาถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ โดยแต่ละช่วงสมัย ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับปัตตานีหรือ สามจังหวัดชายแดนภาคใต้แตกต่างกันไปตามพลังอำนาจทางการเมืองและความเข้มแข็งของแต่ละฝ่ายทำให้ประวัติศาสตร์ไทยที่เกี่ยวข้องกับปัตตานีและประวัติศาสตร์ปัตตานีที่เกี่ยวข้องกับสยามมีความคลุมเครือไม่ชัดเจน ยิ่งแนวคิดเกี่ยวกับขบวนการแบ่งแยกดินแดนในปัจจุบัน ก็ยิ่งหาเหตุผลที่ชัดเจนไม่ได้เช่นกัน สถานการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดขึ้นมานานหลายยุคหลายสมัย มีการแก้ปัญหาทั้งทางด้านการทหารและทางด้านการเมืองการปกครองตลอดมาตามลำดับ แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาให้หมดไปได้โดยสิ้นเชิง เนื่องจากปัญหานี้มีความสลับซับซ้อน ละเยียดอ่อนมาก อันหมายถึงความมั่นคงของชาติ เนื่องจากมีความแตกต่างในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประเพณีวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความแตกต่างอื่น ๆ ทำให้ชาวไทยมุสลิมและชาวไทยพุทธที่อาศัยอยู่ในสามจังหวัด มีความรู้สึกหวาดระแวงและมีความไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดช่องว่างทางสังคม ทำให้ผู้ไม่ประสงค์ดีใช้เป็นแนวทางก่อความไม่สงบตามมาอย่างโดยลำดับ

อำเภอโคกโพธิ์แบ่งการปกครองออกเป็น 12 ตำบล 82 หมู่บ้าน เทศบาลจำนวน 2 แห่ง คือเทศบาลตำบลนาประดู่ และเทศบาลตำบลโคกโพธิ์ ทุกตำบลจัดตั้งเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล มีหมู่บ้านไทยพุทธ 41 หมู่บ้าน มุสลิม 41 หมู่บ้าน จากรายงานการนับถือศาสนาปี พ.ศ. 2552 จำนวนประชากรทั้งสิ้นของอำเภอโคกโพธิ์ จำนวน 57,378 คน เป็นพุทธศาสนิกชนจำนวน 26,077 คนคิดเป็นร้อยละ 40.7% ศาสนาอิสลาม 37,926 คน คิดเป็นร้อยละ 59.26 มีศาสนสถานต่างๆ

คือ มัสยิด 59 แห่ง วัด 23 แห่งและมีที่พักสงฆ์อยู่ 2 แห่ง มีจำนวนพระสงฆ์ 143 รูป และ
 สามเณร 7 รูป ชาวพุทธในอำเภอโคกโพธิ์โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีการทำสวน
 ยางพารา ทำนา ทำสวนผลไม้ และค้าขาย เป็นต้น

6.1.2 ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธในสถานการณ์ความไม่สงบในอำเภอโคกโพธิ์
 จังหวัดปัตตานี

1) ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธโดยทั่วไป

สถานการณ์ ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตโดยทั่วไป
 ของประชาชนในอำเภอโคกโพธิ์ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และศาสนาและวัฒนธรรม
 ที่สำคัญคือ นอกจากจะทำให้เกิดความรู้สึกหวาดระแวง ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ระหว่าง
 ชาวบ้านทั้ง 2 ศาสนาคือชาวพุทธและมุสลิม แตกต่างจากสมัยก่อนที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ไปมา
 หาสุกันได้ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อยู่กันด้วยความลำบาก และชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคน
 พื้นที่อยู่อาศัยมาอย่างยาวนานจึงไม่อยากจะย้ายออกจากพื้นที่ ต้องอยู่อย่างอดทน ไม่ประมาทและ
 ระวังตนเองให้มากที่สุด บางครั้งเมื่อเกิดเหตุการณ์รุนแรงและมีความเสี่ยงต่อการเกิดอันตรายมาก
 ขึ้น เมื่อไม่อาจดำเนินชีวิต และประกอบอาชีพได้ตามปกติ ยังกระทบถึงรายได้ของประชาชน
 ชาวบ้านขาดรายได้ ยากจนลง ในขณะที่มีปัญหามากขึ้น ทั้งยังถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้มีอิทธิพล
 หรือเจ้าหน้าที่รัฐเอง และไม่ได้รับการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้เห็นเป็นรูปธรรม หรือล่าช้าไม่ทัน
 การ ทำให้เกิดอุดมการณ์ของความคิดในการแบ่งแยกดินแดนตามมา จากการโฆษณาชวนเชื่อ
 ของกลุ่มผู้ไม่หวังดีต่อประเทศชาติ ที่นับวันจะกลายเป็นปัญหาสำคัญ ที่หากภาครัฐไม่ใส่ใจ
 หรือไม่มึนโยบายที่ชัดเจนในการขจัดปัญหาอันเกิดจากความขัดแย้ง หรือหาแนวทางสันติ เพื่อ
 สร้างความเข้าใจ ด้วยการจัดการแก้ไขอย่างจริงจัง ปัญหาอาจลุกลามใหญ่โตไปจนเกิดการ
 แยกแยกในชาติขึ้นจริงในอนาคต

2) ผลกระทบการปฏิบัติศาสนกิจของชาวพุทธ

ผลกระทบด้านศาสนพิธี กล่าวคือ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวัน
 สำคัญต่างๆ เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น บางพื้นที่มีผู้มีจิตศรัทธาไป
 ร่วมกิจกรรมน้อยลง และอีกอย่างต้องปรับเปลี่ยนเวลาในการประกอบพิธีกรรม เช่น การทำวัตร
 สวดมนต์ การเวียนเทียนก็เปลี่ยนจากสมัยก่อนที่จัดตอนกลางคืน ปัจจุบันมาประกอบพิธีกรรมให้
 เสร็จภายในเวลากลางวัน ส่วนด้านความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาในปัจจุบันของชาวพุทธ ยัง
 มั่นคงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีเหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้นก็ตาม

ผลกระทบด้านศาสนบุคคล กล่าวคือ จำนวนพระภิกษุ สามเณรนักเรียนมีจำนวนลดลงอย่างมาก เพราะส่วนมากบวชเรียนจะไปเรียนในวัดนอกพื้นที่ ที่คิดว่าปลอดภัยกว่าวัดที่อยู่ในเขตพื้นที่ที่เกิดความไม่สงบ ส่วน การอุปสมบท บรรพชา หรือบวชพระ บวชเณรนั้น มีจำนวนน้อยลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแต่ก่อนก็มีจำนวนน้อยอยู่แล้วที่จะบวช ยิ่งในปัจจุบันเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบ การมีข่าวพระโดนฆ่า โดนทำร้าย ทำให้ชาวบ้านกลัวไม่กล้าให้ลูก หลานเข้ามาบวช เพราะต้องการให้ลูกอยู่ที่บ้าน เนื่องจากไม่แน่ใจในความปลอดภัย และอีกเหตุผลคือ จำนวนผู้ชายที่พอจะบวชพระได้ครบครัวจะส่งไปเรียนหรือทำงานนอกพื้นที่เป็นส่วนมาก แต่ยังมีที่ทุกวัดจะมีพระจำพรรษาอย่างไม่มีขาด แต่อาจจะมีน้อยบ้าง แต่ก็มีเพื่อเป็นขวัญกำลังใจแก่ชาวบ้าน และในช่วงการปิดเทอมอย่างนี้ สมัยก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงวัดต่างๆ มักจะมีการจัดบวชสามเณรภาคฤดูร้อน แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีแล้ว เพราะมีความเสี่ยงต่ออันตรายสูง พ่อแม่ไม่ต้องการให้ลูกๆ อยู่ห่างจากครอบครัวเพราะเกรงจะไม่ปลอดภัย จึงทำให้การบวชภาคฤดูร้อนในอำเภอนั้นน้อยลงมาก แต่ชาวบ้านก็ให้ความสำคัญกับการเอาใจใส่ดูแลพระที่อยู่ภายในวัด เพื่อให้ท่านอยู่เป็นขวัญกำลังใจและเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชาวพุทธให้นานและดีที่สุด ส่วนการเปลี่ยนแปลงศาสนานั้น ปัจจุบันไม่ค่อยมี เพราะว่าตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงขึ้น ชาวบ้านทั้ง 2 ศาสนาก็หวาดระแวงซึ่งกันและกันก็มี การแต่งงานระหว่างคนทั้งสองศาสนาก็ลดลง ซึ่งไม่เหมือนกัน สมัยก่อนที่มีการแต่งงานข้ามศาสนากันจำนวนหลายคู่และคนที่นับถือศาสนาพุทธเมื่อแต่งงานกับคนนับถืออิสลามก็ต้องเปลี่ยนเป็นอิสลามตามคู่ครองของตน แต่ปัจจุบันมีน้อยมากที่คนทั้งสองศาสนาจะแต่งงานกัน อาจจะมีบ้างที่แต่งงานกัน แต่ก็ไม่มีการจัดงานกันใหญ่โตเหมือนเช่นที่เคยเป็นมา ซึ่งปัจจุบันนี้ชาวบ้านที่นับถือพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้คงมั่นและยั่งยืน ให้วัดและพระภิกษุ สามเณรเป็นศูนย์รวมด้านจิตใจ เป็นขวัญกำลังใจในการต่อสู้อดทนในการดำเนินชีวิตต่อไป.

ผลกระทบด้านศาสนวัตถุ กล่าวคือ การก่อสร้างศาสนวัตถุภายในวัดประจำหมู่บ้านของตนเอง ซึ่งส่วนมากแล้ววัดในอำเภอโคกโพธิ์ เกือบทุกวัดมีความพร้อมทางด้านศาสนวัตถุอยู่แล้วอย่างเพียงพอ ไม่จำเป็นต้องสร้างเพิ่มเติมจะมีก็เพียงแต่การบูรณปฏิสังขรณ์ โดยชาวบ้านจะช่วยกันดูแลสอดส่องร่วมกับพระสงฆ์ทำให้เกิดความสามัคคีกันขึ้นของชาวพุทธ ซึ่งผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบมีผลกระทบ อยู่บ้างต่อศรัทธาการทำบุญ การบริจาค เพราะชาวบ้านยังทำตามปกติ เมื่อมีการก่อสร้างหรือการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนาวัตถุภายในวัดก็จะร่วมกันบริจาค ร่วมกันรักษาดูแลเช่นเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบไม่ได้ส่งผลต่อศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชาวพุทธ แต่กลับทำให้เกิดความสามัคคีกันภายในที่

ร่วมกันคิด ร่วมกันระมัดระวังดูแล ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของชาวพุทธในหมู่บ้านและในพื้นที่สิ่งที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือ การทำบุญ ทอดกฐิน ผ้าป่า จากผู้มีจิตศรัทธานอกพื้นที่มีจำนวนน้อยลงมาก ปัจจุบันมีเพียงกฐินพระราชทาน และได้รับผ้าป่าจากวัดพระธรรมกายเท่านั้น

ผลกระทบด้านศาสนธรรม กล่าวคือ ชาวบ้านในหมู่บ้านของอำเภอโคกโพธิ์ ส่วนใหญ่ก็ได้ร่วมกันปฏิบัติศาสนธรรมอยู่ร่วมกันกับพระสงฆ์ที่วัดประจำหมู่บ้านอยู่อย่างต่อเนื่อง ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความพร้อมที่ว่างจากการทำงานประกอบอาชีพ โดยเฉพาะในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพระและช่วงเข้าพรรษา จะมีชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ไปปฏิบัติธรรมที่วัดอยู่ เพราะการปฏิบัติธรรมสามารถช่วยให้จิตใจสงบ มีแรงจูงใจและกำลังใจในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งวัดในแต่ละหมู่บ้านก็มีกิจกรรมให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติร่วมกัน เพราะวัดคือศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธ นอกจากนี้ชาวบ้านยังนำไปปฏิบัติที่บ้านของตนเอง ด้วยการฟังธรรมจากวิทยุ จากเทป ซีดี เพื่อช่วยคลายความทุกข์ที่เกิดจากเหตุการณ์ความไม่สงบ ซึ่งธรรมะ และพระสงฆ์จะช่วยให้ชาวบ้านจิตใจเป็นสุข ไม่ฟุ้งซ่านวิตกกังวลกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี แต่บางแห่งต้องเปลี่ยนแปลงเวลาในการปฏิบัติธรรมจากเวลากลางคืน ก็เปลี่ยนมาเป็นเวลากลางวัน เพื่อให้รักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมการปฏิบัติอันดีงามนี้เอาไว้อย่างยั่งยืน

แม้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองศาสนาในแต่ละหมู่บ้านของตนนั้นยังสามารถไปมาหาสู่กันได้ตามปกติ ซึ่งในแต่ละหมู่บ้านก็จะมีจำนวนประชากรของทั้งสองศาสนาที่แตกต่างกัน บางหมู่บ้านมีชาวไทยพุทธ มากกว่า บางหมู่บ้านมีชาวมุสลิมมากกว่า แต่ในด้าน ความรู้สึกทางจิตใจนั้นย่อมมีความหวาดระแวงซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนมากความรู้สึกของคนในหมู่บ้านด้วยกันยังมีสัมพันธ์ที่ดีมาก แต่ส่วนมากจะ ไม่ไว้วางใจกับคนต่างหมู่บ้านที่ไม่รู้จัก กล่าวว่าเป็นคนนอกพื้นที่หมู่บ้านจะมาก่อความไม่สงบขึ้น แต่ถึงจะมีผลกระทบในด้านลบ ก็มีผลในด้านดี คือ ตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้น ชาวบ้านในหมู่บ้านได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม มีความสามัคคีกันยิ่งขึ้น เพราะไม่มีใครจะอยู่ได้คนเดียวหรืออยู่อย่างโดดเดี่ยว เพราะจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม ที่สำคัญผู้นำในแต่ละหมู่บ้านจะมีการจัดกิจกรรมหลายๆ อย่างร่วมกันและมีเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ เอกชนเข้าร่วมในกิจกรรมด้วย เช่น อบรมเชิงปฏิบัติการของผู้นำหมู่บ้าน เป็นต้น ทำให้ความสัมพันธ์ของคนไทยทั้งสองศาสนาอยู่ร่วมกันได้

แต่สิ่งที่เริ่มขาดหายไปทีละนิดคือ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางศาสนา ไม่ค่อยมีให้เห็นแล้ว ต่างจากสมัยก่อนที่เกิดเหตุความไม่สงบ ชาวบ้านจะช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยไม่แบ่งแยกศาสนา วัดมีงานทั้งไทยพุทธ ไทยมุสลิม ต่างก็มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีให้เห็นแล้ว ต่างฝ่ายต่างแยกปฏิบัติต่อศาสนาของตนอย่างชัดเจน ไม่ค่อยช่วยเหลือเกื้อกูลกันทาง

ศาสนาแล้วจากเหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นทำให้การดำเนินชีวิตของคนไทยพุทธ ในเขตพื้นที่ อำเภอคอกโพธิ์ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก จากเดิมชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ มาเป็นเวลาช้านาน โดยการอยู่ร่วมกันของชาวไทยพุทธและไทยมุสลิม สามารถเดินทางสัญจรไป มาหาสู่เยี่ยมเยียนกันได้ตามปกติสุข แต่ปัจจุบันนี้ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติอย่างนั้นได้ เพราะว่า ชาวบ้านทั้งสองศาสนาเกิดความหวาดระแวงไม่ไว้ใจซึ่งและกัน การดำเนินชีวิตจึงเต็มไปด้วย ความรู้สึกวิตกกังวลและเครียดอยู่ตลอดเวลา ส่งผลกระทบต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตเป็นอย่างมาก

6.1.3 แนวทางการแก้ไขปัญหาผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวพุทธในสถานการณ์ความไม่สงบในอำเภอคอกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

1) รัฐบาลควรได้กำหนดแนวทางการพัฒนาอาชีพ เพื่อช่วยราษฎร และให้งบประมาณสนับสนุนเพื่อก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค ส่งเสริมการพัฒนาอาชีพเพื่อแก้ไขปัญหา ความยากจน ทั้งโครงการพัฒนาเศรษฐกิจทั้งระยะสั้น และระยะยาวลงในพื้นที่จังหวัดชายแดน มากยิ่งขึ้น ซึ่งโครงการพัฒนาใด ๆ ก็จำเป็นต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความเป็นเจ้าของ ให้มากยิ่งขึ้น

2) รัฐควรทบทวนนโยบาย การจัดระบบโรงเรียนปอเนาะ ซึ่งการจัด จัดระบบโรงเรียนปอเนาะ อาจไม่สอดคล้องกับระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนมุสลิม เพื่อประสานความเข้าใจ ในแนวทางสายกลาง เพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างนโยบายรัฐ และ ระบบสังคม วัฒนธรรม และศาสนาของชาวไทยมุสลิม อย่างไรก็ตาม ทาง กระทรวงศึกษาธิการ ควร มีการดำเนินการอย่างเร่งด่วนในการจัดระบบโรงเรียน ปอเนาะ โดยถือ เป็นเรื่อง สำคัญ ที่ต้องมีการติดตามผลและประเมินความเหมาะสมของการ ดำเนินการ อย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง ในระยะต่อไปด้วย

3) รัฐควรเปิดพื้นที่สาธารณะและให้โอกาสรับฟังความคิดเห็นและข้อเรียกร้อง เกี่ยวกับความเดือดร้อนของประชาชน การเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างทางวัฒนธรรมและ วิถีชีวิตของประชาชนในชาติ ส่งเสริมให้บุคคลประพฤติตนอยู่ใน หลักศาสนาธรรม จะช่วยให้ ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ดำรงชีพได้อย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี เจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต้อง ใช้ ความใจกว้าง ความอดทน ความเข้าใจเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่หลากหลาย

4) รัฐควรทบทวนนโยบายที่ผ่านมาว่ามีนโยบายใดบ้างที่สร้างปัญหาหรือที่ทำให้ ประชาชนไม่พอใจ หรือขัดต่อวิถีชีวิตของประชาชน รัฐต้องกล้ายอมรับความจริงและแก้ไข ข้อผิดพลาด และในการกำหนดนโยบายของรัฐจะต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับโครงสร้างสังคม วัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่

5) รัฐควรรยกเครื่องข้าราชการ (Re-engineering) ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เนื่องจากมีข้าราชการบางคนในบางหน่วยงานที่ชอบแสวงหาผลประโยชน์ในหลายรูปแบบ และควรกำหนดมาตรการที่ชัดเจนในการลงโทษข้าราชการที่กระทำความเสียหายในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ รวมถึงการปราบปรามผู้มีอิทธิพลหรือนักการเมืองท้องถิ่น ที่มีผลประโยชน์เกี่ยวกับเรื่องยาเสพติด และเรื่องที่ดินกฎหมายต่างๆ โดยถือเป็นนโยบายเร่งด่วนที่ต้องทำให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยยึดถือประโยชน์ ความปลอดภัย และความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนในพื้นที่เป็นสำคัญ ที่สำคัญต้องทำให้เห็นได้จริง และเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน

6) ตัวแทนของภาครัฐ เช่น กระทรวง ทบวงกรมที่เกี่ยวข้องมารับผิดชอบในการแก้ไขสถานการณ์ร่วมกับมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่มีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมพัฒนาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่มั่นคงและยั่งยืน โดยเบื้องต้นจะต้องหยิบยกเอาประเด็นผลกระทบจะเหตุความไม่สงบต่อพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปัญหาระดับชาติที่ตั้งให้ความสำคัญแก้ไขปัญหในระดับเร่งด่วน

7) ภาครัฐต้องมีแนวร่วมที่มีความเข้าใจจริงและจริงใจที่ต้องการแก้ไขปัญหา จะเพียงแต่กำหนดนโยบายอย่างเดียวไม่ได้ ต้องกำกับดูแลถ่ายทอดให้นโยบายที่ดีสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้จริง ต้องเข้าถึงพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ เพื่อเข้าไปรับรู้ปัญหา ความจริง และร่วมฟังข้อเสนอแนะแนวทางร่วมกันด้วยความจริงใจ เป็นธรรมและต้องมีความเป็นเอกภาพ ภาครัฐจำเป็นต้องมีแนวร่วมที่มีความเข้าใจจริงและจริงใจที่ต้องการแก้ไขปัญหา จะเพียงแต่กำหนดนโยบายอย่างเดียวไม่ได้ ต้องกำกับดูแลถ่ายทอดให้นโยบายที่ดีสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้จริง ต้องเข้าถึงพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ เพื่อเข้าไปรับรู้ปัญหา ความจริง และร่วมฟังข้อเสนอแนะแนวทางร่วมกันด้วยความจริงใจ เป็นธรรมและต้องมีความเป็นเอกภาพ ในแนวทางต่างๆ

8) รัฐควรมีนโยบายในการสร้างมวลชนสัมพันธ์ โดยการจัดกิจกรรมให้ชาวไทยทั้งสองศาสนามีส่วนร่วมด้วยกัน เพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีต่อกัน เพื่อลดปัญหาความหวาดระแวงไม่ไว้ใจของกันและกันให้หมดไป

แนวทางการแก้ไขปัญหาผลกระทบต่อการปฏิบัติศาสนกิจของชาวพุทธ

1) ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน เป็นตัวกลางเพื่อนำเสนอการแก้ไขปัญหาให้เข้าสู่ความสงบ โดยผลกระทบที่มีต่อด้านพระพุทธศาสนา ทั้งระบบ คน และพื้นที่นั้น ผู้รับผิดชอบโดยตรงคือ ภาครัฐร่วมกับองค์กรอื่น ตัวแทนของภาครัฐ เช่น กระทรวง ทบวงกรมที่เกี่ยวข้องมารับผิดชอบในการแก้ไขสถานการณ์ร่วมกับมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนา

แห่งชาติทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่มีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมพัฒนาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่มั่นคงและยั่งยืน

2) ภาครัฐ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต้องหยิบยกเอาประเด็นผลกระทบจะเหตุความไม่สงบต่อพระพุทธศาสนาให้เป็นปัญหาระดับชาติที่ตั้งให้ความสำคัญแก้ไขปัญหในระดับเร่งด่วน หาวิธีการช่วยเหลือ พระผู้ใหญ่ในส่วนกลางการปกครองควรให้สนใจ และมีบทบาทที่เป็นขวัญกำลังใจ กรณีเกิดเหตุร้ายแรง เช่นมีพระโดนฆ่า โดนทำร้าย ควรให้ความเอาใจใส่สนใจดูแลอย่างจริงจัง รวมถึงดูแลวัดในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ให้มากขึ้นเป็นพิเศษ และให้การช่วยเหลือสนับสนุนทั้งด้านการเป็นอยู่ ให้พระที่สามจังหวัดภาคใต้นั้นมีกำลังใจมากขึ้น ไม่ถูกทอดทิ้งให้โดดเดี่ยวตามลำพัง โดยอาจจะมอบหมายให้พระที่มีหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในพื้นที่ก็ได้เข้าไปดูแลว่าทางวัดมีอะไรที่ขาดเหลือ ต้องการอะไรบ้าง มีความเป็นอยู่เป็นอย่างไร

3) การวางมาตรการที่จะสามารถช่วยเหลือปกป้องสถาบันศาสนา ซึ่งเชื่อได้ว่าพระภิกษุ สามเณรหรือแม้แต่ชาวไทยพุทธ มุสลิมที่อยู่ในพื้นที่ย่อมรอความหวังและการเอาใจใส่ดูแลจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างจริงจัง โดยภาครัฐต้องมีแนวร่วมที่มีความเข้าใจจริงและจริงใจที่ต้องการแก้ไขปัญหาก็จะเพียงแค่งำหนดนโยบายอย่างเดียวไม่ได้ ต้องกำกับดูแลถ่ายทอดให้นโยบายที่ดีสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้จริง ต้องเข้าถึงพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบเพื่อเข้าไปรับรู้ปัญหา ความจริง และร่วมฟังข้อเสนอแนะแนวทางร่วมกันด้วยความจริงใจ เป็นธรรมและต้องมีความเป็นเอกภาพ

4) ผู้บริหารในทุกกระดับ ทั้งด้านการเมือง ท้องถิ่นและ สถาบันศาสนา ต้องเป็นตัวอย่งที่ดีและเป็นผู้นำในการรักษาความมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนา ปัจจุบันวัดในพื้นที่อำเภอโคกโพธิ์มีสภาพไม่ต่างกับการถูกลอยแพจากภาครัฐและสถาบันศาสนาส่วนกลาง การแสดงความปล่อยวาง ไม่เข้าข้างพระพุทธศาสนาโดยคิดว่า เป็นหนทางการสร้างความสมานฉันท์ กลับกลายเป็นการทอดทิ้ง และทำลายพระพุทธศาสนาให้หมดไปจากพื้นที่ปัญหาโดยไม่รู้ตัว

5) ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ถึงแม้ไม่มีการบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นที่รู้กันโดยทั่วไป ดังนั้น รัฐควรสนับสนุนด้านงบประมาณการพัฒนาสถาบันศาสนาในทุกๆด้าน และส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในพื้นที่ให้มากกว่านี้ การพัฒนามหาวิทยาลัยสงฆ์ เพื่อเพิ่มศักยภาพให้แก่พระภิกษุสามเณรนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง รัฐต้องไม่ลืมว่า พระเณรที่จบปริญญาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์คือทรัพยากรของชาติที่สำคัญยิ่งและเป็นการพัฒนาศาสนบุคคลให้เท่าเทียมกับศาสนบุคคลในศาสนาอื่นด้วย หากภาครัฐยังคงปล่อยให้พระภิกษุสามเณรด้อยคุณภาพและขาดการศึกษาเช่นนี้ โดยกลัวว่าจะถูกศาสนาอื่นโจมตี แทนที่

จะเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศ กลับจะเป็นการบ่อนทำลายรากเหง้าของสังคมพุทธมากกว่า และวันหนึ่งอาจทำให้พุทธศาสนาหมดไปจากอำเภอโคกโพธิ์ และสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้

6.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำ การศึกษาวิถีชีวิตชาวพุทธในสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณีศึกษาชาวพุทธในอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ซึ่งมีเนื้อหายังไม่ครอบคลุม และยังมีประเด็นที่ควรนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติมอีกเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อศึกษาค้นคว้าต่อไป

1) การทำวิจัยในครั้งต่อไป ผู้วิจัยควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำวิจัย (Participation Research) โดยผู้วิจัยอาจจะเข้าไปอาศัยหรือพักพิงอยู่ในพื้นที่ ที่เกิดเหตุการณ์ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมและจะได้ข้อมูลที่หน้าเชื่อถือ และได้ข้อมูลเชิงลึก โดยทำการศึกษาเกี่ยวกับ วิถีชีวิตชาวพุทธในสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

2) ศึกษาผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

3) ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อวิถีชีวิตชาวพุทธในสถานการณ์ปัจจุบัน

4) การทำวิจัยในครั้งต่อไปผู้วิจัยอื่นสามารถจะปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำวิจัยจากการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) มาเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research) อาจจะทำวิจัยในรูปแบบสอบถามชนิดแบบมาตราประเมินค่า (Rating Scale) บวกกับการสัมภาษณ์เชิงมีส่วนร่วม (Participation Interview) จะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่มีคุณภาพ และมีความน่าเชื่อถือสามารถนำไปอ้างอิงเพื่อเสนอแนะในการแก้ปัญหาอย่างเป็นนิยามเชิงปฏิบัติการ